

«És per això, diria un feixista, que Atenes caigué sota el jou de Roma». Nicolau d'Olwer. Els clàssics i la construcció d'una ideologia nacional

Carles Miralles

Des de 1922, en què començà a ser un diari en català, òrgan d'Acció Catalana, *La Publicitat*¹ va anar publicant tot d'articles de Nicolau d'Olwer, que al començament n'era el director, sobre temes ben diferents, però sempre de civilització i cultura. La temàtica concreta dels articles no és sense relació amb les vicissituds polítiques d'aquella època, com tampoc l'assiduitat de Nicolau no és independent de les obligacions, quasi totes polítiques, que el condicionaren a administrar en funció d'elles el seu temps; de tota manera, encara hi col·laborava el dia 19 de juny de 1938, amb un cèlebre article intítulat «La nostra lluita». Ultra els articles escrits per ell, el diari publicà sovint notícies d'altres activitats que duia a terme Nicolau, com ara discursos, conferències, etc., i, de fet, una notícia d'aquesta mena hi aparegué encara més tard, el 30 de novembre de 1938 («El Consell General d'Acció Catalana Republicana: el discurs del president Lluís Nicolau d'Olwer»).

Tot al llarg de l'any 1922 hi parla, ell que era president de la Comissió de Cultura de l'Ajuntament², específicament de temes d'actualitat i d'història

1. J. TORRENT i R. TÀSIS, *Història de la premsa catalana*, vol. I, Barcelona 1966, p. 472 ss. Hi és citat i parcialment reproduït l'article de C. Capdevila, que fou director del diari entre 1929 i 1938 (cfr. J. PASSARELL, «*La Publicitat*, diari català», Barcelona 1971), «*La Publicitat*, diari català» publicat en aquest diari el 17 d'octubre de 1935.
2. Perquè des de 1929 n'era regidor i en fou tinent d'alcalde de cultura. Com a tal publicà, el 1922, *Missió de l'Ajuntament de Barcelona en l'obra de cultura de la ciutat*.

de Barcelona (per exemple, el primer d'octubre escriu sobre «Barcelona, ciutat gran: episodis del segle XVII a Barcelona arrel de la publicació del Dietari del Consell Barceloní») però també de temes d'història, més en general (per exemple, sobre el IV centenari d'Elcano, el 13 d'octubre), o de Catalunya (per exemple, el dia abans de Nadal, sobre un episodi de la *Crònica* de Muntaner). Ja s'hi perfila, com a fons, el tema de la necessitat de construir una ideologia nacional i de fonamentar-hi l'educació del ciutadà. En aquest sentit, és particularment significatiu el report que oferí el 15 d'agost del «Tercer Congrés Internacional d'Educació Moral» celebrat a Ginebra a finals de juliol d'aquell any. Hi destaca la participació de catalans, com ara Alexandre Galí o Pau Vila, i també «la participació de les dues principals corporacions de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona i la Mancomunitat, que és l'organisme inicial del govern de la nova nacionalitat» (tal com tradueix, diu, de la informació del diari *La Suisse* del 2 d'agost). S'hi fa ja ben palès l'objectiu de Nicolau d'exportar el nacionalisme català, de fer-lo internacionalment present per la cultura —cosa que, com a acadèmic, va acomplir molts anys, fins i tot després de la guerra d'Espanya, a la Unió Acadèmica Internacional³. Ara, al costat del manteniment d'aquesta presència, Nicolau preconitza, de cara endins, una política realista, d'anar avançant de mica en mica, pam a pam, des de la realitat d'una situació fruit de la dependència secular d'una administració que considera endarrerida i contrària als interessos del país i que ha provocat la desalfabetització dels catalans en la llengua materna. Per això reacciona, contra les tesis que Ors havia exposat en un famós discurs pronunciat a Castelló d'Empúries l'octubre de 1922, en l'article «Ni il·lusos ni derrotistes», publicat el dia 22 d'aquell mes mateix⁴.

Sense deixar d'escriure sobre civilització i cultura, l'any 1923 el discurs de Nicolau es fa, d'entrada —fins a l'inici, el mes de setembre, de la dictadura de Primo de Rivera—, més directament polític. Al costat de notícies de conferències que pronunciava, trobem en el diari informació sobre parlaments i intervencions seves a mítings d'Acció Catalana (per exemple, 24 d'abril, 5 de juny). S'hi dibuixa la imatge d'un intel·lectual compromès que viatja arreu de Catalunya per crear consciència nacional i va exposant moments de la història del país i connectant-los amb el present (per exemple, el 28 de juny hi surt una conferència, pronunciada dos dies abans a l'Ateneu Empordanès, sobre «El nacionalisme de la *Crònica* de Muntaner»).

3. M. MUNDÓ, «Lluís Nicolau d'Olwer», a *Lluís Nicolau d'Olwer. Semblança biogràfica*, Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica, Barcelona 2002, p. 13 ss.

4. En dono notícia a «Fabra i els escriptors», a *Simposi Pompeu Fabra*, Barcelona 2000, p. 175 ss.

Hi parla força de nacionalisme, tant en el programàtic «Dos nacionalismes» (7 de gener; cf. 11 de gener, en polèmica amb Duran i Ventosa), com el 4 de març en la informació de la conferència pronunciada a l'Associació d'Estudiants de la Universitat Nova. A poc a poc, mirant de precisar, se'l veu que prova de fonamentar un nacionalisme just, per oposició als nacionalismes imperialistes, i concreta aquesta seva aspiració al nacionalisme just en la política catalana que entén que cal fer. Paral·lelament, raona sobre la necessitat d'una entesa de les nacionalitats històriques d'Espanya (11 de setembre: «Per l'aliança dels nacionalismes peninsulars») i escriu sobre Euskadi (16 de setembre) amb una simpatia que ja s'insinuava en el seu article citat sobre Elcano⁵. No abandona l'exigència que Catalunya camini cap a la producció d'alta cultura (11 de maig, per exemple) ni els temes de Barcelona (18 de març, 4 de juliol, etc.), sobretot en relació amb la tasca formativa, d'educació dels ciutadans (15 d'abril, per exemple, sobre «escoles municipals d'oficis»), i raona la necessitat de fonamentar en la tradició pedagògica catalana aquesta tasca («Per l'homenatge a Baldori Rexach: les fonts de la seva obra i la pedagogia post-royalista») i la conveniència de comparar amb l'obra d'altres països la feina que es va fent en aquest sentit a Catalunya (per exemple, amb la Rússia soviètica: 3 i 10 de juny).

Ara, la novetat dels articles de 1923 és que, com si es tractés de fets de la mateixa actualitat⁶, Nicolau hi comença a comentar els volums que van sortir de la Fundació Bernat Metge. El total d'aquests articles, que va publicar des d'aquest any 1923 fins a 1935, és de vint-i-un segons han estat elencats per V. Alsina⁷, però, d'ells, vint són escrits entre 1923 i 1927 i l'últim, el 14 de febrer de 1935 («Les tragèdies d'Èsquil traduïdes per Carles Riba»), ja pot considerar-se una excepció, feta per causa del traductor i de la importància de la traducció⁸.

5. El tema de l'articulació política d'Espanya l'ocupà tota la vida. Fins i tot en l'exili. Per exemple, sobre la base de la situació fins al segle XIII, a l'article «A l'entreforc dels camins», *Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials* 18 (agost de 1946), que el recull «de la revista *Germanor* de Santiago de Xile», segons hi és especificat.

6. Diu Domènec GUANSÉ (*Abans d'ara*, Barcelona 1966, pp. 72-73), dels articles sobre els clàssics grecs i llatins, sobre els autors medievals, que «la gent que els llegia deia que parlava d'aquells autors com si acabés d'acomiarar-se'n a la cantonada». I afegeix: «Tenia lectors apassionats. Car aleshores, tant a Barcelona com a les comarques, catalanisme i cultura s'havien fet sinònims, i això canviava radicalment l'aspecte moral del país».

7. V. ALSINA, «Lluís Nicolau d'Olwer i les traduccions de la Fundació Bernat Metge», *Els Marges* 62, 1998, p. 89 ss.

8. Aquest fet excepcional en continua un altre que també n'és, que Nicolau havia estat el revisor de la traducció de Riba, i en unes condicions que ell mateix remarca en el seu article: entre «activitats molt prosaiques i contingents: *Les Suplicants* i *Els Perses*

Complementàriament d'aquesta tasca de comentari de les traduccions que anaven sortint dels clàssics grecs i llatins, d'ençà de febrer de 1925 («Les edicions dels nostres clàssics»: 1 de febrer), Nicolau anà comentant al diari també les successives aportacions de la col·lecció «Els nostres clàssics». De fet, des d'abans s'havia preocupat de la necessitat de tenir edicions assequibles dels clàssics catalans, i, així, el 18 de novembre de 1923, ja havia saludat l'aparició del segon volum, a cura de Salvador Galmés, de l'*Arbre de la Ciència* de Lull (el primer havent aparegut el 1917 a cura de Mateu Obrador). Però ara veu en la nova col·lecció una garantia de continuïtat, una empresa que anirà dotant els estudiosos i les persones cultes amb les obres dels clàssics de la literatura catalana.

Tornant als articles de l'any 1923, Nicolau també en publica alguns sobre savis estrangers, en general per meditar, ell, sobre el treball científic i la realitat, sobre la teoria i la pràctica. Per exemple, «Un amic de Milà i Fontanals», el 22 de juliol. Hi glossa la figura de Constantino Nigra i hi subratlla la seva doble activitat «com a home públic» i «com a home d'estudi» —i, encara, «com a home tot simplement», perquè combaté en la batalla de Rivoli i hi fou ferit. Arreu, en els escrits de Nicolau, és dat de trobar aquest dilema entre el servei a la societat en una vida activa, compromesa amb el temps, i una vida dedicada a l'estudi —com va ser la de Milà. Escriu sobre Nigra perquè vol remarcar que fou un bon patriota i una figura del Risorgimento; certament, per mostrar que els nostres homes d'estudi, com Milà, tenien relació amb els savis estrangers —i que aquests, per mitjà dels nostres, sovint coneixien i arribaven a estimar la nostra cultura. Així el descriu: «aquell piemontès d'ample front, cabell llarg i mig partit, mostatxo enlairat, aspecte franc i resolt —“bersagliere” diplomàtic i erudit alhora—, fou potser, d'entre els qui en terres estrangeres es feien més alta honor de l'amistat d'en Milà i Fontanals, el qui millor coneixia i més estimava Catalunya, per amor a la veu, dolça i enèrgica, del nostre cançoner popular, tan semblant, deia, del de la seva terra alpina»). Però també per fer veure —per dir-se a si mateix— que la dedicació a la cosa pública a la força fa minvar el temps que podria ser altrament dedicat a l'estudi: «sort comuna de tots els homes de vocació literària o científica que per sentir el batec del temps no saben recloure's dins la torre de vori»⁹.

m'interferien la discussió de l'Estatut a les Constituents; els *Set contra Tebes* i el *Prometeu*, els debats econòmics de la Conferència de Londres; l'*Oresteia*, les tasques dels traspassos de serveis».

9. En aquell mateix any 1923, en la seva polèmica ja citada amb Duran i Ventosa, ben civilitzada però ferma, escrivia, cap al final de l'article (l'11 de gener): «El senyor Duran i Ventosa és molt més polític que no pas jo. Simplement, ho és ell, que té una innata vo-

Igualment significativa és l'actitud intel·lectual de Nicolau de no creure que l'estudi, la investigació i la ciència, s'acabin en elles mateixes, que siguin finalitats absolutes. Aquell mateix any 1923, en un article dedicat a un altre savi estranger, Salomon Reinach («Divagacions lògiques», el 4 de desembre, dedicat a J. M. Junoy), el celebra com «aquell home sempre actiu, que en els seus treballs de filologia, de mitologia i d'història de l'art demostra —cas extraordinari— tant de minuciosa erudició com d'amplitud d'idees». Després l'article, en polèmica amb una observació de Reinach —que potser caldria entendre d'una manera menys literal que no ho fa Nicolau—, va cap al lliure pensament i no sabem com acaba perquè la censura de Primo de Rivera ho va impedir. Però el que ara en volia assenyalar és precisament el valor que Nicolau dóna a l'expressió de l'erudició, en llibertat, amb amplitud d'idees; val a dir, no l'erudició per ella sola ha de ser conreada sinó per arribar a assolir una saviesa que pugui ser útil a la societat.

Útil, d'entrada, per a l'educació, per al periodisme: com a instrument al servei de la formació del ciutadà. Tot el que va arribar a saber, erudició inclosa —o el saber que en pot resultar—, Nicolau va mirar de posar-ho al servei del seu país, al servei de la gent. Calia que la gent del país cada vegada fos més culta, més formada, i que els intel·lectuals, els savis, no parlessin només entre ells o només per als de fora, sinó que provessin de fer-se entendre pel comú. I va mirar de fer-ho, ell per la part que li tocava, amb claredat, amb penetració i precisió; insistint, des de diversos angles, en allò que li semblava més urgent i necessari en la situació, llavors, de la societat, de la cultura catalana. I allò que li semblava més necessari era la construcció i consolidació d'una llengua capaç —no només capaç d'esdevenir vehicle de comunicació de l'alta cultura, sinó capaç, en el sentit de flexible i apta, per a la comunicació periodística, per a la propaganda política— i la construcció, així mateix, d'una base ideològica prou sòlida i precisa que fonamentés en uns principis ètics i polítics les aspiracions a la llibertat i a la justícia —val a dir, per a Nicolau, una base ideològica sostinguda per l'humanisme.

És des d'aquesta perspectiva que entenia que es feia necessària, en la cultura catalana, la presència dels clàssics antics i dels de la pròpia llengua. Per l'aportació decisiva, insubstituïble, que, amb vista al perfeccionament de l'expressió —a la capacitat del català de dir elegantment i amb propietat tot, des del més quotidià fins al més subtil o científic—, en opinió seva re-

cació política; no en sóc jo, que només hi intervenc d'una manera marginal, i amb desigs creixents de tornar a la vida, joiosa i obscura, d'estudis, en malhora abandonada fa cinc anys».

presentaven. Per l'aportació, també, que entenia que significava allò que els humanistes havien instituït com la necessària confrontació del passat amb el present com a únic mitjà per a comprendre'l, el present, per a entendre'l no únicament en els seus aspectes particulars, concrets, sinó teòricament i ideològica; no, però, per considerar els clàssics com a models perennes a seguir sinó per pensar-los en funció d'una finalitat, d'un propòsit on convergissin la intel·ligència i el sentiment, l'estudi i l'experiència.

La llengua de Nicolau té, en els seus primers escrits, la influència, que d'alguna manera mai no l'abandonà, del castellà acadèmic dels seus mestres i mentors universitaris, des de Milà i Fontanals, passant per Rubió i Lluch, fins a Segalà i Estalella —sobretot per l'ambició d'elegància i claredat d'exposició que presenta—; la de la llengua, més precisa que expressiva, que ell mateix havia fet servir per a escriure la seva tesi doctoral sobre Menandre¹⁰. Aquesta llengua, en usar-la en català, Nicolau la va depurar —la temperà i embellí amb la justesa sintàctica, adequant-la al motlle dels clàssics, tal com havien fet els humanistes—, la va expurgar de modismes grandiloqüents i la va fer més propera a la parla; d'altra banda, se serví sempre de les llengües estrangeres, i particularment del francès, que dominava excel·lentment, per calcar-ne solucions lèxiques i sintàctiques que li semblaven adients a cada cas. Pel que fa a l'expressió, va cercar sobretot l'exactesa i la intel·ligibilitat, sempre tenint present, però, la capacitat de l'expressió de ser bella, de tenir valor estètic.

Els seus models són en prosa i clàssics, des de Ciceró a Muntaner. Quant a la poesia, Nicolau preferia la poesia popular —per la naturalitat, per l'esponaneïtat— i la lírica de reflexió moral —Maragall i Alcover, com veurem—, per raons, en conjunt, que no són de mal deduir i entre les quals hi ha la claredat i l'emotivitat, el raonament acordat amb el sentiment, la proximitat al real i a la llengua viva. De tota manera, la poesia semblava a Nicolau un repte. Se'n devia sentir més llunyà i com a traductor es mesurà sempre amb metres d'amplària, capaços d'acollir la concisió i l'explanaió, des de Cal·lí fins als *Versos d'or*, passant per algun epigrama¹¹.

10. *El teatro de Menandro. Noticias histórico-literarias, texto original y versión directa de los nuevos fragmentos*, Barcelona 1911. (De tota manera, és notable l'esforç de vividesa en la traducció.)

11. C. MIRALLES, «El fragment de Cal·lí traduït per Nicolau d'Olwer (Sobre els orígens de l'adaptació del díctic elegíac al català.)», a *Eulàlia. Estudis i notes de literatura catalana*, Barcelona 1986, p. 83 ss. Quant a la traducció dels *Versos d'or* pitagòrics —vuitanta-sis decasíl·labs catalans pels setanta-un hexàmetres de l'original grec—, aparegué, dedicada a Josep Maria Junoy, a l'*Almanac de les Lletres* (Mallorca: Associació per la cultura de Mallorca) de 1928, p. 67 ss. En aquest mateix *Almanac* havia aparegut, l'any 1926, un

Des de 1924 anà publicant a *La Publicitat* tot d'articles, estampes del Mediterrani, etapes d'un seu viatge per aquest mar, que responien a dos impulsos de fet contraris: l'antiga presència dels catalans i el periple d'Ulisses. Aquests articles, els aplegà amb una clara idea d'unitat, en un llibre, *El pont de la mar blava*, que publicà el 1928, dos anys després de la publicació del seu tractat històric *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*. Nicolau dividia el Mediterrani en oriental i occidental, o de llevant i de ponent, i entenia la presència catalana, en l'occidental, com havent estat «d'assimilació, de domini polític, de mercats de venda», mentre que, en l'oriental, s'havia tractat «de mercats de compra, d'esferes d'influència, de bases navals»¹². Per a les estampes del Mediterrani més proper va recórrer a la prosa literària, acordant els nostres clàssics i l'errabundeig d'Ulisses, perdut el camí cap a Ítaca: en resultà *El pont de la mar blava*. Per reconstruir els interessos comercials i militars de Catalunya al Mediterrani més llunyà va recórrer a la història i el resultat fou *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental*. També en resultaren dues modalitats expressives, dos registres: d'una banda, una prosa d'evocació, creativa, amb moments d'exposició històrica però sempre dominada per una voluntat d'escriptura, literària¹³; d'altra banda, una prosa més austera i precisa, atenta als fets i a les dades, a les demostracions, a la valoració equànime —més històrica, més al servei de l'estudi i la documentació. *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània oriental* és així un llibre d'història, que ha estat un referent bàsic per als estudis posteriors en aquesta àrea; es fonamenta en estudis particulars per acabar dibuixant una visió de conjunt; manté amb rigor històric una interpretació dels fets de què tracta.

Amb la llengua, amb l'estil d'*El pont de la mar blava*, Nicolau aportava, doncs, un altre registre, més poètic, a la seva prosa periodística. Ara, la seva evocació del passat de la Mediterrània, d'Ulisses als seus dies, li sorgia, a ell viatger pel mateix mar, d'una mena de compromís entre els canvis de la història i la permanència dels llocs, a mig camí entre romanticisme i po-

«Epitafi d'un epicuri», també en decasíl·labs, que hi és dit que procedeix «de l'*Antologia grega*».

12. C. MIRALLES, «“Servir el comú quan l'hora arriba és llei de tota democràcia”. Aproximació a l'humanisme de Lluís Nicolau d'Olwer», a *Lluís Nicolau d'Olwer. Semblança biogràfica*, volum citat més amunt a la nota 3, p. 11.
13. «L'estil», diu Joaquim Molas («Lluís Nicolau d'Olwer, historiador de la literatura catalana», a *Lectures crítiques*, Barcelona 1975, p. 76), «hi assoleix una plenitud extraordinària; deixa d'ésser merament funcional per adquirir valor per ell mateix»; i una mica més endavant, referint-se a «les notes de viatge per terres de Tunísia, de Sicília i de Malta» que formen *El pont de la mar blava*, explica que «fonen, en un estil massís, brillant, treballat, l'evocació del paisatge i el record històric».

sitivisme —de fet, dades en principi contràries, com ho eren, dèiem, els impulsos que el movien en anar confegint el seu llibre. El 12 de novembre de 1925, Nicolau, escrivint sobre «Una història d'Alexandre el Gran», la de Quint Curci, traduïda a la Fundació Bernat Metge per Manuel de Montoliu, afirma que «la geografia és la cosa més permanent de la terra» —i això, argumenta, és el que manté la història antiga en el seu context, en el seu lloc; altrament, podria semblar d'un «altre planeta». Igualment pel que fa a alguns mites. Riba demanava, seriosament, si era possible imaginar que el poeta de l'*Odissea* no conegués, ell personalment, els llocs del seu poema¹⁴. Com si fossin reals i el poeta els descrivís i prou, amb exactesa científica. Més d'un savi s'havia esmerçat, llavors, a situar sobre el mapa —no cal dir que el mapa del Mediterrani del seu temps— els llocs del poema. Un d'ells, Victor Bérard, editor de l'*Odissea* a la col·lecció Guillaume Budé francesa, que havia fet una conferència sobre el tema a Barcelona —Riba sembla haver-hi assistit¹⁵—, pensava que la font de l'*Odissea* eren unes *Instruccions nàutiques* fenícies i que cada lloc, cada port i cada bosc evocats en el poema podien ser identificats. En fi, també l'exegesi bíblica insistia llavors sobre la importància de la localització correcta dels llocs del text¹⁶. Nicolau s'adherí cordialment a aquesta idea de la geografia com «la cosa més permanent de la terra». Per trobar un sentit profund, universal, invariable malgrat els canvis de la història. Simbòlicament però també realment. Perquè els llocs són, romanen els mateixos. Hi ha en ells alguna cosa permanent, que l'evocació ha de detectar, ha de descobrir en el passat i ser capaç de comunicar ara i aquí. A aquest impuls romàntic, malgrat l'al·legat positivisme, respon *El pont de la mar blava*. Atemperat, però, per la història.

Tanmateix, en Nicolau és també clara la percepció del que ens separa dels antics. Però s'expressa sobretot en termes històrics. Hi ha un article significatiu en aquest sentit, que aparegué el diumenge 1 d'abril de 1923, «El xiscle de l'oreneta». Explica el retorn de la primavera a Empúries, l'arribada de les orenetes («... tot un grup d'emigradores, formades en triangle, evolucionen i xisclen damunt la mar i damunt Empúries»); contrasta el moment,

14. Vegeu l'article «La resurrecció d'Homer», recollit a *Escolis i altres articles* (1921), originàriament publicat a «La veu de Catalunya» (C. RIBA, *Obres completes*, vol. II, Barcelona 1967, pp. 60-61), on Riba escriu: «arbres, roques, aigües, tot perdura ací i allí del Mediterrani etern com en els dies del sofert navegador d'Ítaca».

15. «M. Bérard» escriu en l'article citat a la nota anterior, «acaba d'exposar entre nosaltres les seves constatacions en un camp de recerca ben real; i ho feia tan científicament, pensa, que «passava per alt, somrient, tota prova que no fos positiva».

16. Vegeu per exemple R.M. DIAZ, *Dom Bonaventura Ubach*, Barcelona 1962, p. 144 ss., etc.

viscut per ell, amb la manera com dos testimonis grecs el presenten, aquell mateix moment: «una copa de Vulci, del millor estil grec, representa», diu, «de manera gràfica i senzilla, veritablement hel·lènica, el retorn de la primavera»¹⁷. Són dos joves i un home gran: el primer assenyala l'ocell, el vell s'exclama, en constatar-ne la presència que l'altre noi confirma, i el vell conclou que ja és aquí la primavera. El segon testimoni són els versos inicials d'una cèlebre cançó popular (avui fragment 433 Page) que Nicolau tradueix així, amb aquests quatre heptasíl·labs: «Vine, vine, l'oreneta, / tu qui ens portes el bon temps; tota blanca la panxeta / i l'espatlla negra tens». Ateneu, que ens la transmet, la presenta (VIII 360*b*) com una cançó d'infants; Nicolau s'imagina els nens que, «altre temps, vint o vint-i-cinc segles enrere, quan les orenetes anunciaven la primavera damunt la grega Empúries», la cantaven, «plens d'aquella joia del viure que és l'essència de la civilització grega».

Les dues escenes, la de l'hídria i la que ell crea a partir dels versos populars, connecten amb el present: les orenetes tornen a ser aquí, a una terra que havia estat grega. Ara, però, no hi ha grecs per rebre-les, no hi ha nens sinó «les ruïnes venerables» d'una ciutat que és, «de les grans ciutats de la Catalunya antiga», l'única «morta per sempre», com és mort «tot el que va donar-li vida». Des de la cala del Portitxol, on és, Nicolau observa el que hi ha ara, la vida, i la descriu recreant-s'hi: «Encara no s'és alçat el llebeig i les aigües transparents de la badia de Roses són agitades només per unes quantes barquetes que a força de rem, esllanguida la vela per la calma, lentament solquen camins de necessitat o de platxeri. A la banda de migjorn, la vila de l'Escala amuntega els seus casals de pedra i nimbeja als peus, com una randa, les xarxes color burell que les barques del bou, tot esperant l'hora d'avarar, hissen a dalt de l'arbre; més enllà, els primers roquissars s'ajunten amb altres de més alts, i cales, caletes, illots, esculls, acantallats i coves, soledat i misteri, joia i paüra, fan la supèrbia de la Costa Brava. A tramuntana, les muntanyes de Roda corren a la mar, i en recular esfereïdes, són la immensa esfínx roquera del Cap de Creus; una serralada de núvols al seu darrere amenaça amb l'aigua i el tro i deixa veure per un freu, enllà d'enllà, els cims de les Alberes, coberts encara de la blancor hivernal. Davant la plana de la mar, la plana empordanesa, rica d'oliveres, de vinya i d'auserda, plena d'ideals de llibertat i de pàtria. El cel boirós, la calma del moment, el panteix de la mar, semblen la millor companyia

17. Sobre l'hídria de Vulci, cfr. F. RODRÍGUEZ ADRADOS, «La canción rodia de la golondrina y la cerámica de Tera», en el llibre *El mundo de la lírica griega antigua*, Madrid 1981, p. 327.

d'aquell camp de mort que avui és Empúries». La terra, la mar, hi són descrites en relació a la gent que ara mateix hi habiten, hi viuen; o bé com a figures immutables, sota el cel canviant. Les ruïnes són només el signe d'una gent que fou aquí però que ja no hi és. Semblantment, els clàssics: no hi ha grecs ni romans de l'antigor; però els llocs on van estar romànticament evoquen l'art que van crear, el que d'ells ens queda: una «manera gràfica i senzilla, veritablement hel·lènica», o «aquella joia del viure que és l'essència de la civilització grega». A condició que compreguem que, d'ells, no la vida, sinó el que ens en queda roman entre nosaltres.

Veiem de passada com Nicolau s'esforça en el domini de la llengua, per donar força a l'evocació: dient el que hi ha ara, allò que li és dat d'observar, de veure, dibuixa els senyals del temps present tant com l'esperit que sembla no haver abandonat aquell lloc. Aquesta Empúries no és, ben cert, la Pompeia de Gautier, romànticament viva, capaç de produir persones, de tornar-les a la vida¹⁸. És només unes ruïnes. Els antics no hi són. Però en conservem l'art que van produir, objectes o paraules que ens n'han arribat. No som ells, però ells estan així amb nosaltres. Fins al punt que, de vegades, llegint-ne els escrits, ens pot semblar que hi trobem «un contemporani, un home inquiet pels mateixos problemes que nosaltres, sol·licitat per solucions semblants a les que admetem nosaltres» (article del 6 de març de 1923, sobre Lucreci).

Els articles sobre els clàssics de la Fundació Bernat Metge ens proposen, en efecte, que els llegim amb els ulls amarats de present, sense renunciar als nostres problemes, a les nostres situacions; que els interroguem sobre el que ens preocupa. De fet, si com a homes, físicament, som iguals que ells, moralment, que és el que interessa Nicolau, també som bàsicament iguals. El dia 6 de juliol de 1925, escrivint sobre l'elegia eròtica romana, sobre Properci, «el cantor de Cíntia», Nicolau formula amb contundència que, «en dos mil anys i sota una continuïtat de cultura, l'esquelet moral de l'home varia tan poc com l'esquelet físic».

És precisament per això, perquè ells eren com nosaltres i no són nosaltres, que ens poden arribar a ser tan útils. L'any 1922, en l'esmentat Congrés Internacional d'Educació Moral de Ginebra, Nicolau va presentar una comunicació sobre «el problema de la moral neutra»; tal com ell mateix explicava a *La Publicitat* del 15 d'agost, hi tractava «de cercar fora de la filosofia i de la religió, que l'estat aconfesional no pot imposar, els principis d'una moral *unànime*». Una mena de principis que constituïrien «l'esquelet moral» que

18. Em refereixo al relat, una «nouvelle», *Arria Marcella. Souvenir de Pompéi*, que llegeixo en el volum T. GAUTIER, *Récits fantastiques*, París 1993, p. 195 ss.

deia a propòsit de Properci. El 25 de març de 1925 sembla haver reconegut aquests principis en la síntesi de la moral estoica i de l'epicúria. Recorda, a propòsit ara de Sèneca, que «viure segons la virtut» és màxima estoica, i «viure segons la voluptat» màxima epicúria, però entén que ambdues «revé- nen a una mateixa cosa, allò que Crisip definia «viure segons l'experiència dels fets que la natura ens ofereix». Aquests principis estan com inscrits, doncs, en la natura humana: per ells «som a la base d'una moral de sentit comú, d'unes normes empíriques admissibles per a tothom, malgrat les diferències metafísiques i religioses, és a dir, a la base d'una moral *unànime*».

Els clàssics no són ni una filosofia ni una religió. Perquè toquen el fonament de la realitat, el que ens és comú com a homes. El 4 de novembre de 1923, parlant de Sòcrates, del Sòcrates platònic, afirmava que «les seves paraules, per molt enlaire que arribin, sempre s'afermen en la vida humil i casolana», en la seva realitat, en el món d'Atenes: el 3 de març de 1925, a propòsit ara del Sòcrates de Xenofont, més real a parer seu que el de Plató, s'hi refereix presentant-lo com «l'home avesat a la salabor de la nostra mar i a l'allioli dels nostres pescadors». La sal, l'all i l'oli són en la realitat allò que roman igual, com en la moral els principis que el sentit comú revela, els que unànimement tots els homes són capaços de reconèixer, car deriven de «l'experiència dels fets que la natura ens ofereix», des dels clàssics fins avui. Els clàssics són així una mena de referent laic perquè en ells, llegint-los sabent que no són nosaltres però que nosaltres som com ells —ells deslliurats ja de la vida, signes fixos en la continuïtat de la cultura—, podem trobar respostes a la nostra realitat, al nostre món immers encara en la vida. Respostes que podem articular en el fonament de la personalitat, en els principis d'una moral «unànime». La llibertat, per exemple.

Entre el setembre de 1923 i el 1927, ens fa notar Victòria Alsina¹⁹ que Nicolau va escriure sobretot de cultura «a causa de la situació política». De fet, com hem vist, la censura es feia sentir fins i tot sobre articles que no eren directament polítics, com el dedicat a Nigra. Amb els més literaris d'aquests articles confegí, com sabem, *El pont de la mar blava*. Els dedicats als clàssics grecs i llatins quedaren allí, a les pàgines del diari, però alguns dels dedicats als clàssics catalans —per exemple, el del dia 29 d'octubre de 1925, «La poesia de gesta a Catalunya»— també passaren a formar part d'un altre llibre, *Paisatges de la nostra història. Assaigs i notes de literatura catalana* (1929). En canvi, entre 1927 i 1929 el discurs dels articles versa més directament sobre la realitat, sobre Catalunya, Espanya i Europa; sobre els

19. Art. cit. (n. 7), p. 90.

conceptes polítics i les polítiques reals, sobre el fonament moral de la política. Se'l veu que prova de formar en els ciutadans de Catalunya un caràcter col·lectiu; que mira d'anar mostrant als lectors allò que hi ha d'irrenunciable, de bàsic, en la dignitat de cada home i dels homes, en la dignitat dels pobles. També amb una col·lecció d'aquests articles, ordenats amb un disseny, formà un llibre, publicat el 1931, amb el títol *La lliçó de la dictadura*.

De l'any 1930 en endavant la tònica és semblant tot i que la participació de Nicolau a *La Publicitat* es va fent més rara. Durant el 1930, en què la col·laboració encara no minva, és constatable la presència de temes d'ordre escolar i acadèmic (l'Institut d'Estudis Catalans, el 19 d'abril i l'1 de juny; els estudis superiors i els obrers, el 23 d'abril; les escoles municipals, el 21 de juny; etc.), i, en general, de temes no directament culturals sinó d'ordenació de la cultura o de relacions internacionals —de política cultural, diguem-ne—; simptomàtics d'una vençuda recança són, entre ells, els dedicats a la visita a Barcelona d'intel·lectuals espanyols (22 i 27 de març) o a la presència d'intel·lectuals catalans a la Real Academia Española de la Lengua (3 d'abril)²⁰; igualment destacable és la insistència en l'atenció que mereix el paper de les minories dins del conjunt d'Europa (per exemple: des del discurs que és transcrit el 25 d'abril en la represa, després de la dictadura, de les activitats públiques, no amagades o clandestines, d'Acció Catalana, fins als articles del 2 de setembre, «Les minories i la Unió Europea», i del 24 de setembre, «El primer avenç»).

En el fons, una idea s'hi aferma: que l'única manera d'arrelar el desig de llibertat, de fer-lo fort i vencedor, és mitjançant la consciència unànime dels catalans. Només la cultura crearà aquesta consciència, des de les escoles fins a la Universitat i l'Institut, irradiant per tot Catalunya i amb projecció internacional. L'obra per la cultura, que és, doncs, l'objectiu prioritari, no pot ser patrimoni d'una sola tendència, d'un sol partit, sinó que n'ha de ser de tots els catalans. Hi insisteix sovint, però valgui per tots els llocs aduïbles allò que escriu el 6 de desembre en l'article «La tasca de tots», que «la causa de la cultura no ha d'ésser el monopoli de cap partit ni de ningú. Ha d'ésser l'obra de tots». Inclosos els comunistes, com demostra l'article

20. Sobre aquest tema, que va provocar un cèlebre article de Gaziel («Cultura y política», *La Vanguardia*, 18 de març de 1927) i també un dels programàtics de Riba («Polítics i intel·lectuals», *La Publicitat*, 23 de març i 1 d'abril de 1927 = ed. cit., p. 591 ss.), vegeu J. MEDINA, *Carles Riba (1893-1959)*, vol. I, Barcelona 1989, p. 63 ss. i J. MALÉ, *Poètica de Carles Riba. Els anys del postsimbolisme*, Barcelona 2001, p. 117 ss.

del 26 de novembre sobre Joaquim Maurín²¹. En ell Nicolau manifesta que «la interpretació social dels fets històrics, el destriament de les causes profundes sota la mobilitat contradictòria dels esdeveniments polítics, és una conquesta moderna, un nou instrumental que cap historiador no pot ja negligir, per bé que alguns se'n valguin com a arma de partit»; i hi conclou: «Vet ací un testimoni de com la catalanitat ja no és avui la característica ni la raó d'ésser d'un partit, sinó la base comuna de tots els partits vius de la nostra terra, des de la Comunió tradicionalista fins a l'adherit a la Tercera Internacional».

Ara ja no en parla, més sol·licitat per l'actualitat, però eines imprescindibles de la formació d'aquesta necessària consciència unànime ja hem vist que li semblen els clàssics: la lectura en traduccions solvents dels grecs i els romans, la lectura dels catalans. Respon, ben cert, al dia a dia, però mai no es queda en el fet concret o en l'anècdota, per més important que sembli, sinó que n'extreu un sentit general, els reconduïx al discurs de fons: cal respectar la diversitat però avançar amb esforç, de peus a terra, tots plegats, unànimement, cap a l'extensió interior de la nostra cultura, cap al seu reconeixement exterior. Així escriu, el 9 de novembre, «No esperem ni desitgem per a Catalunya ni cap miracle ni cap rifa. Només serà ben seu allò que es guanyi amb l'esforç constant de cada dia —i és aquest esforç el que venim predicant. Esforç per retrobar-se —Catalunya endins— i esforç per fer-se reconèixer —Catalunya enfora».

Parla del govern Berenguer, de l'amnistia; de fets d'aquells dies. Però, com ha fet amb la dictadura, del present extreu sempre el general, allò que n'ha de ser après per tal de superar-ne els obstacles (per exemple: «Política de realitats», el 9 de novembre). I del més acostat va al més llunyà, com exemplarment palesa la seva manera d'il·lustrar amb la política municipal la política del catalanisme. Així, en l'article «Ciutadania», del 27 de setembre, passa de la realitat de «la creació de 140 escoles noves a Barcelona, integrades, amb altres de ja existents, dins els nous grups escolars», al problema de l'escola a tot Catalunya, fins a «les comarques de muntanya, on la gent viu dispersa»: «hi ha el tipus d'escola adequat», diu, per a aquesta situació, però «encara no ens hem pres la pena d'adoptar-lo». La solució ha d'aplicar-se pertot, i en definitiva la solució, malgrat la diversitat de les situacions, serà la mateixa. El que cal és que hi hagi escoles, d'una punta a

21. En aquesta data, Maurín ja havia constituït el Bloc Obrer i Camperol i n'havia estat elegit primer president. El juliol d'aquell any havia estat expulsat del Partit Comunista espanyol.

l'altra del país: «L'analfabetisme serà vençut per l'abundància d'escoles, com la brutícia ho és per l'abundància d'aigua».

Nicolau exemplifica bé l'ús general del terme «ciudadà», en el sentit que l'aplica a tots els catalans, però també deixa clar en els seus articles que aquest terme no perd del tot el seu sentit originari, que ell posava en relació, com veurem, amb la idea grega de la *polis*. Barcelona és el cor de la ciutadania, però, atès que tots els catalans són ciutadans, això implica que tot el que sigui aconseguit a Barcelona, en l'ordre social, en l'ordre cultural, pugui ser igualment un guany de tothom, arreu de Catalunya. També això és condició de la consciència unànime que Nicolau preconitzava.

Per crear aquesta consciència, per assegurar el compromís de tots els catalans en l'obra de la cultura, que és el fonament de la política, Nicolau no solament difon els principis d'Acció Catalana («Catalanisme, Liberalisme, Democràcia, República»: 29 de març), explicant-los i raonant-los sense defallença, sinó que orienta el nucli de les seves esperances en la creació d'un grup d'influència sobre el jovent. En l'article «Caràcter i ciutadania», del 29 de juliol, constata que, durant la dictadura, l'oposició («els qui no es resignaren al trist paper de testimonis inactius de la ignomínia i volien sacsejar i donar una batzegada al règim») fracassà per «una manca d'homes», expressió que no ha d'entendre's referent a nombre sinó en el sentit de «manca de caràcter i manca de ciutadania. Un quart de segle d'activitat política havia donat al catalanisme molts milers d'electors; no havia donat, però, ciutadans a Catalunya». Aquest fet, constatat, comporta «una lliçó», explica Nicolau, que calia «recollir amb propòsit d'esmena». I, amb aquest propòsit, «nasqué Palestra».

Palestra va ser una entitat catalanista, fundada a Barcelona, el 1930 mateix, per un grup d'amics de Batista i Roca; amb la intenció que explicava Nicolau, la de formar els joves com a ciutadans de Catalunya. Per fer entendre que se situava a un nivell que no era el dels partits polítics comptava amb una presidència d'honor col·legiada, amb membres dels diferents partits. Batista i Roca en fou secretari efectiu, i Pompeu Fabra president; perquè es tracta de «l'home», explica Nicolau, «que tan bé agermana la intel·ligència amb el caràcter i que és símbol vivent d'allò que els catalans estimem més: la glòria de la nostra llengua». Que Fabra en sigui president troba Nicolau que «diu ben clar quin és l'esperit de Palestra».

L'any 1931, quan Nicolau aplegui alguns dels seus articles del període anterior en el llibre citat *La lliçó de la dictadura*, resultarà, doncs, significatiu que el dediqui justament a Palestra. Com ho és que el 1929 ja hagués dedicat *Paisatges de la nostra història* precisament a Pompeu Fabra.

Els anys 1931, 1932 i 1933 les col·laboracions de Nicolau a *La Publicitat* minven sensiblement. Els articles s'hi fan més ocasionals i hi és present sovint mitjançant el resum de discursos i conferències. L'any 1934 això és tot el que hi trobem: un discurs, l'1 de febrer, i una conferència, el 24 d'abril. L'any següent hi reprèn una mica la col·laboració, i fins i tot sembla renèixer l'antic comentarista de les traduccions dels clàssics, el 14 de febrer, amb l'article «Tragèdies d'Èsquil traduïdes per Carles Riba», ja citat. Ara, que aquest article resulta excepcional basta a mostrar-ho la seva situació entre el discurs polític que el diari li publica el dia 12 de febrer i una seva carta a Manuel Azaña que hi surt el 13 de març. L'any 1936 només hi publica dos articles, el 16 de febrer i el 14 d'abril, i el 1937 no n'hi publica cap. Una certa presència torna a tenir-hi el 1938. Abans del seu discurs com a president del Consell General d'Acció Catalana Republicana, que hi apareix el 30 de novembre —i que torna, ara però des de l'òptica de la importància estratègica, al tema constant i entranyable del Mediterrani—, hi sortiran tot d'articles sobre la guerra (el 6 de gener, el 18 de març), l'últim dels quals, el citat «La nostra lluita», roman com un manifest encara emocionant sobre el paper de Catalunya («en aquesta lluita Catalunya s'ho juga tot») en la guerra d'Espanya.

Naturalment, Nicolau va ser un home del seu temps, que en va estudiar les concepcions i idees polítiques, econòmiques, que es va haver de posar al dia en els temes de pedagogia i societat; que no només va considerar tot això plegat teòricament sinó que va prendre decisions concretes d'ordre pràctic en funció dels seus càrrecs i compromisos públics. Des de 1927, com ha estat dit, els seus articles es tornen més explícitament sociopolítics i elaboren una ideologia en termes de diàleg amb la realitat contemporània. Els seus plantejaments d'aquesta realitat, però, els dubtes i conviccions que sobre ella mostrava, sempre tenen fonament en el seu humanisme²². Ben cert que l'humanisme de Nicolau resulta del conjunt de la seva obra: com a erudit, com a periodista, com a polític; ben cert que s'hi podria buscar una evolució, en alguns punts, des dels seus anys universitaris fins a la seva mort el 1968. Però l'entrellat de conviccions culturals i morals que el sostenia, és possible extreure'l, en el més fonamental i ferm, i a un nivell més popular i entenedor, dels articles. De tots, però sobretot dels publicats entre 1922 i 1927, en la seva etapa com a director de *La Publicitat* i després durant el seu exili per causa de la dictadura de Primo de Rivera. En canvi, pel que fa a la concreció de la seva ideologia, els articles més explí-

22. Vegeu V. ALSINA, «Lluís Nicolau d'Olwer. La política per l'humanisme», *Serra d'Or* 343 (maig de 1988), p. 17 ss.

cits i sistemàtics són els publicats d'ençà de 1927, i especialment els que ell mateix trià, ordenà i completà en *La lliçó de la dictadura*, que constitueix, doncs, el nucli del seu pensament sociopolític.

En aquesta època escrivia, el 15 de novembre de 1928, sobre l'humanisme, que es tracta de «la projecció de l'home», que «consisteix a esguardar-ho tot amb ulls humans, a capir-ho tot amb intel·ligència humana, a estimar-ho tot amb cor humà»²³. I afegia que, de l'humanisme, només «aquesta concepció vital» correspon al record de la figura «tan cordial i tan plena del nostre malaguanyat Joan Crexells»; és aquesta concepció vital que ha de ser seguida, i no, en canvi, «aquella altra» concepció, «tan morta, de l'erudició i la filologia», que tot el que dóna són pedants («la figura pretenciosa i eixarçada d'un pedant», que contraposa, doncs, a la de Crexells).²⁴

L'humanisme és, així, antropocèntric, i per això cita oportunament Protàgoras —ajudat potser pel record de Crexells²⁵— i el seu Menandre. Menys obvi, i més significatiu, per tant, és que a continuació citi, com a exemples d'humanisme en la nostra llengua, Joan Alcover i Joan Maragall. La raó principal és que els té per exemples de liberalisme; perquè l'humanisme, «en exaltar la personalitat humana, obliga al respecte de l'individu i al respecte de les seves creacions», i el liberalisme és «una posició de l'esperit, ...un mètode per a resoldre amb justícia els diversos problemes —els de sempre i els de l'hora— que la realitat ens planteja». Aquesta posició de l'esperit és condició de l'humanisme i podria tenir com a lema, diu Nicolau, aquells versos de Maragall «Vigila, esperit, vigila, / no perdís mai el teu nord...» O sigui, l'«Excelsior»²⁶. Sense llibertat no hi ha humanisme; perquè no hi ha pròpiament homes. Com a condició de la llibertat, encara, posa la moral. És precisament per la posició moral que atribueix a Alcover i a Maragall que els cita. Alcover contraposat a Costa i Llobera: tots dos són grans poetes, escriu el 31 de desembre de 1929²⁷, però Costa «escolpia els versos» —val a dir, el troba caracteritzable per la bellesa formal de la seva poesia— mentre que Alcover, diu, «els modulava amb flauta elegíaca» —o sigui, en remarca la veritat, la fidelitat a la llengua i al cor; el fet que la seva

23. *La lliçó de la dictadura*, cit. (a partir d'ara *Lliçó*, a les notes), p. 184.

24. Cfr. el capítol «Humanisme i classicisme a Catalunya. Joan Crexells i Lluís Nicolau d'Olwer» de J. MALÉ, *Poètica de Carles Riba*, cit. (n. 20), p. 94 ss.

25. Crexells havia traduït a la Bernat Metge el *Protàgoras* en el volum *Diàlegs II* de les obres de Plató (1925). La seva introducció és ara assequible a J. CREXELLS, *Obra completa*, vol. I (*De Plató a Carles Riba*), Barcelona 1996, p. 666 ss. L'article de Nicolau és reproduït a *Lliçó*, p. 184.

26. *Lliçó*, p. 42.

27. *Lliçó*, p. 155

poesia «humanitzi» l'art. És el fons d'experiència humana que hi troba el que li fa valorar la posició moral del poeta. Com en el cas de Maragall.

La llibertat, per als homes, sempre presenta, solidaris, dos vessants. La llibertat de l'home, individual, i la llibertat col·lectiva; la llibertat de cada home i la llibertat de cada comunitat. Llibertat humana i llibertat nacional, en diu Nicolau²⁸. La llibertat de cada home significa la seva dignitat i n'és condició; tal com la llibertat col·lectiva implica la sobirania i n'és igualment condició.

En els clàssics troba Nicolau l'arrel que sosté aquesta centralitat, amb la de l'home, de la llibertat com a condició de l'humanisme. Primer de tot en l'exemple de Sòcrates, que dóna serè testimoni d'una doctrina amb la vida i també amb la mort. El seu instrument, el seu mètode, és la conversa. És un home que surt al carrer i enraona amb els altres, que sap guiar els altres cap a la seva veritat: «les seves paraules», escriu el 4 de novembre de 1923, «per molt enlaire que arribin, sempre s'afermen en la vida humil i casolana». La veritat que té, el seu mètode és «de no imposar-la com un dogma, sinó de fer que el deixeble, per ell mateix, sota la guia del mestre, pugui trobar-la» (31 de març de 1925). «La moral de Sòcrates», escriu el 4 de novembre de 1923, «almenys la que volia imbuir als seus eventuais interlocutors i formava el nucli del seu ensenyament, és una moral pràctica». I aquesta moral pràctica és a la base de la seva llibertat, fins a la mort. El 31 de març de 1925, qualifica Sòcrates de «pare de la filosofia moral», i el primer d'agost de 1924, comentant l'*Eutífron* platònic, explica que, «independentment del caprici dels déus, el contingut de la moral té una fonamentació pròpia, que els déus són obligats de reconèixer».

No solament il·lustra que la coherència moral de Sòcrates el fa esdevenir, a parer de Nicolau, «un model de ciutadans» (1 d'agost de 1924) sinó també la convicció de Nicolau que la moral humana —i no la religió— és el fonament de la vida civil, de la política basada en enraonar, en mirar de guiar, respectant la llibertat, cap al que hom creu que és la veritat. Una part important dels articles reunits a *La lliçó de la dictadura* denuncia l'intervencionisme de l'Església catòlica en política, i Nicolau era un home religiós —però convençut que la política, activitat humana per excel·lència, havia de realitzar-se des de l'home, des de la moral humana.

Cap exemple no és tan clar com el de Sòcrates. Però n'hi ha d'altres que, a més, il·luminen la recança, sempre present en Nicolau, d'haver-se sentit empès a la vida política. Entre ells, el del Plini el jove que escriu les seves cartes «arribat a aquella edat», escriu el 23 de juliol de 1927, en què «el retir

28. *Lliçó*, p. 13 ss.

de la vida pública» ja no sembla «peresa, sinó descans». Veu en ell un home que, havent viscut entre «la posta de la filosofia grega» i «el llevat del cristianisme» —en l'època de la *pax* romana, entre el «despotisme sanguinari de Domicià» i «el govern dreturer de Nerva i Trajà»—, i després d'haver «corregut noblement la carrera dels honors», assisteix en el seu retir a l'emergència d'una «consciència moral humaníssima» de la qual s'amara, home tradicional com és però sincerament dividit entre el gust de l'estudi i els plaers de la vida.

Una moral, la que endevinem en aquests articles, certament construïda sobre el model de la coherència i l'autoexigència fins al sacrifici, si calia. Però enyoradissa d'aquelles èpoques de pau i d'aquells estats de l'esperit en què és possible als homes «viure segons l'experiència dels fets que la natura ens ofereix» (de l'article, ja citat, del 25 de març de 1925 sobre Sèneca) i ser feliços.

Una moral que s'imposi per ella mateixa, a l'abast de tothom i per tothom compartida. Una moral unànime, hem vist que en deia, que potenciï la llibertat dels homes, de cada home i de tots. Fermança d'aquesta llibertat és el caràcter, i objectiu principal de l'educació és formar el caràcter dels ciutadans. Tornant a Sòcrates, Riba havia citat amb aprovació, el 1923, la dita de Weissenborn que els *Records de Sòcrates* de Xenofont és un «evangeli per a la formació del caràcter» i l'havia considerat, en aquesta línia, com a «llibre del ciutadà perfecte»²⁹. No cal dir que Nicolau va prestar acollença, en el seu article del 31 de març de 1925, a aquesta dita i que en el fons el tema torna a ser que amb la contemplació, amb les paraules, no n'hi ha prou: no en les teories només, en les idees, es realitzen els homes, sinó en l'acció, en el treball. L'any 1928 la premsa va difondre a Catalunya el debat sobre si és preferible la intel·ligència o el caràcter; un debat, escriu Nicolau el 20 d'octubre d'aquell any, «obert mesos enrere»³⁰. «Els qui voten pel caràcter», hi afirma³¹, «voten per l'acció contra la contemplació». Segons Nico-

29. C. MIRALLES, «Sòcrates i Jesús, fites en l'evolució de Riba», a *Eulàlia*, cit. (n. 11), p. 171 ss.

30. El debat sobre els intel·lectuals i la crisi de la intel·ligència s'havia fet particularment viu a Europa des del final de la primera guerra mundial. P. Valéry, que havia estat a Barcelona per primera vegada el maig de 1924, va publicar el seu «Propos sur l'intelligence» en el número del 15 de juny de 1925 de *La Revue de France*, però l'enquesta de J. Laporte a la qual responia l'article de Valéry (i que era, pròpiament, «sobre la crisi de les professions liberals») havia engegat el mes d'abril (cfr. J. HYTIER, nota a Paul VALÉRY, *Oeuvres*, vol. I, París 1968, p. 1.793). És possible que el debat del qual parla Nicolau derivés del mantingut a França; o, en tot cas, és clar que responia a l'esperit europeu d'aquells anys.

31. *Lliçó*, p. 177.

lau, la resposta ha de tenir en compte tant la importància de totes dues coses, intel·ligència i caràcter, com el moment, el lloc on la resposta és donada. Així, cal no oblidar, primer de tot, que a Catalunya «hi ha dèficit de caràcter, d'homes d'acció, i cal salvar-lo». Ara, el caràcter a favor del qual se sent obligat a votar Nicolau, aleshores i a Catalunya, no és el caràcter individual i prou, d'un sol home: «votem», precisa, «per una formació de caràcter individual en funció dels interessos col·lectius. És a dir, personalitat i solidaritat». Per això entén que el debat, o la qüestió, ha d'emmarcar-se «dins el problema, més ample, de l'educació moral». Hi torna, encara, en un article de l'11 de novembre, explícitament sobre «L'home de caràcter»³², on resumeix així la seva opció: «En fi, l'home de caràcter és el que ajusta la seva conducta a les seves conviccions. Per això diem d'ell que “no claudica”, és a dir, que “no coixeja”. I per això diem que és “tot d'una peça”, perquè no admet l'antinòmia —tan còmoda!— entre la teoria i la pràctica, el pensar i l'obrar, les idees i els fets».

De fet, el que Nicolau vol dir és, doncs, que convé un equilibri entre intel·ligència i caràcter, que es decanti a favor d'una cosa o d'una altra segons l'ocasió —totes dues van juntes caracteritzant Fabra en la dedicatòria de *Paisatges de la nostra història*—, però que, ara per ara, a Catalunya, el que cal és formar el caràcter dels ciutadans, a fi que aquesta formació afaiçonï la personalitat de cada català i assegurï la seva solidaritat amb els altres, la contribució, des del caràcter individual, al caràcter col·lectiu. Al capdavant, en la història dels pobles sovint és necessària l'expressió del caràcter mitjançant el coratge col·lectiu, i això, sosté Nicolau, ha faltat als catalans durant la dictadura: «La dictadura ens ha ensenyat també una de les greus falles del nostre poble: la manca de coratge»³³.

És clar que això lliga amb la idea de Nicolau, a què ja m'he referit i que formula sovint, que el catalanisme ha aconseguit votants però que no ha arribat a emmotllar el caràcter dels ciutadans, no ha arribat a formar-los com a tals. Perquè el catalanisme que propugna és inseparable de la formació del caràcter, va amb el seu humanisme i el seu liberalisme. Perquè si la llibertat individual és necessària condició de l'humanisme, la dimensió col·lectiva de la llibertat individual demana, naturalment, la llibertat nacional. Aquesta és, en definitiva, «la lliçó» que Nicolau volia que els catalans aprenguessin per a sempre —i per això tenia per imprescindible la formació del caràcter dels ciutadans— «de la dictadura». Que la dictadura és negació de la democràcia i de la llibertat («la llibertat humana i la llibertat na-

32. *Lliçó*, p. 181.

33. *Lliçó*, p. 15.

cional foren agermanadament conculcades a casa nostra per la dictadura. Despotisme i estatisme acaben sempre per anar plegats³⁴); i que Catalunya ha de reaccionar exigint la llibertat individual, que és fonament de la dignitat de la persona, i la col·lectiva, que ho és de la dignitat de la nació (amb «una doble reacció saludable», deia —i explicava: «liberal i catalanista»).

Aquesta formació del caràcter, que tan bàsica sembla a Nicolau, no és una qüestió específicament política. Ja es comprèn que és d'ordre moral i que té a veure amb l'educació, amb la cultura. Els nostres clàssics hi poden ajudar. En ells hi ha no solament reflectit el caràcter individual de cada creador literari («el que cada personalitat té d'individual, de propi, de personal»³⁵) sinó que també hi ha uns trets de caràcter que coincideixen amb els d'alguns altres (o en tots, com diu Nicolau: «elements de caràcter... comuns en tots ells») i que, per un altre costat, poden coincidir també amb altres elements comuns revelats per «l'estudi del folklore» —una mena d'esperit romànticament viu en la literatura popular, una idea força maragalliana. Nicolau parla així d'un caràcter nacional, diguem-ne («els trets específics de la nostra psicologia col·lectiva»), per a la formació del qual, doncs, són de llegir els nostres clàssics —per raó dels trets comuns que presenten i que són els de la veritat del poble, els de la tradició popular segons són reflectits en el folklore. Aquests són trets específics, però que formen part d'uns trets universals, els que es poden derivar de la lectura dels clàssics antics. Tornem aquí a Sòcrates, al seu exemple moral; als *Records* de Xenofont, en la presentació dels quals tant Riba com Nicolau recollien, recordem-ho, l'opinió de Weisseborn que l'obra podia ser considerada un «evangeli per a la formació del caràcter». En recollir aquesta opinió en l'article del 4 de novembre de 1923, Nicolau afegia, encara, que, per això precisament, «caldria popularitzar-los i fins incloure'n algun capítol en els nostres llibres de lectura escolar». De la mateixa manera, i ara ben pel seu compte, en parlar el primer d'agost de 1924 de l'*Apologia* i el *Critó* platònics, veu en elles dues «obres excel·lents per a la formació del caràcter».

De manera que hi ha una profunda coherència en la tria per Nicolau del caràcter, atesa la situació en el seu temps de la cultura, la societat i la política catalanes. Formar el caràcter, individual i nacional, dels catalans, no és una empresa que es pugui emprendre sense l'educació i la cultura; els nostres clàssics i els clàssics antics hi són imprescindibles. D'altra banda, formar el caràcter dels catalans equival a consolidar la democràcia; no un sistema de govern i prou, sinó aquell «sentiment democràtic robust» que cal

34. *Lliçó*, p. 13.

35. *Paisatges de la nostra història*, Barcelona 1929, p. 182.

que tinguin els ciutadans i «que fet i fet no és res més que el sentiment de la dignitat humana». Tampoc un seguit d'idees, un entrellat teòric, sinó «un fet d'experiència humana»³⁶.

Per la democràcia tornarem a arribar als antics, als grecs i als romans. Però tampoc no en podem prescindir pel que fa al nacionalisme. El catalanisme, en definitiva, és un nacionalisme. I la paraula, llavors com en altres moments, podia suscitar fantasmes; perquè llavors i en altres moments el nacionalisme ha estat reivindicat des de punts de vista, des de situacions reals, divergents i àdhuc oposades. Ja en un article a què hem al·ludit més amunt, «Dos nacionalismes», publicat el 7 de gener de 1923, Nicolau constata d'entrada aquest fet («recobreix conceptes, no solament diversos, de vegades contraris i tot») amb l'objectiu de diferenciar el nacionalisme català del francès «de Maurras i Daudet». Entre aquest article i el del dijous següent dia 11 («Persistint. Dos nacionalismes») Nicolau dibuixava, contra el nacionalisme d'Action Française, un nacionalisme que, malgrat la constant amenaça de l'imperialisme —que ja es perfila, assenyala, al final de *La nacionalitat catalana* de Prat de la Riba— ha de ser a cada poble, a cada nació, el que la llibertat individual és a cada home: «un moviment de llibertat: de llibertat col·lectiva, per definició; i àdhuc de llibertat individual, per tal com en el poble sotmès l'home no és pròpiament “ciutadà” sinó “súbdit”, no tenint com no té, el control del govern». L'amenaça que el nacionalisme porti l'imperialisme ens ha de fer «separar el nacionalisme, que duu a la pau, de l'imperialisme, que duu a la guerra»; una amenaça que ja ha fet realitat el feixisme italià («no hi ha dubte que un nacionalisme pot dur l'altre, com a Itàlia») i que només pot conjurar, altra vegada, el fonament moral de la llibertat, que, en tractar-se de la llibertat de tots, d'un poble, es diu justícia. «El nacionalisme», sosté, «és agressiu en els pobles oprimits i defensiu en els triomfants»; i això, explica, «per tal com el fonament en la justícia». Qui ho pensa a la inversa, que és agressiu en els triomfants i defensiu en els oprimits, «el basa», en canvi, «en la força». És a favor de la justícia que es declara, i no a favor del més feble perquè sí, perquè sigui el més feble; pensa que això fóra romàntic i «aquest romanticisme», assegura, «no el tinc: les meves simpaties són per al més just».

Ja al final de «Dos nacionalismes» invoca Nicolau l'«Excelsior» de Maragall. Contra l'ímpetu i el furor imperialista, el caràcter, aplicable a la situació real. Perquè, en definitiva, la diferència entre una cosa i l'altra no és només ideològica o política en sentit teòric, sinó de percepció correcta de la realitat. El mal de l'imperialisme és «concebre la col·lectivitat com una abstrac-

36. *Lliçó*, p. 12.

ció, no com una suma d'individus. Els qui la considerem així, com una suma d'individus, creiem que allò que l'home no pot fer, la col·lectivitat tampoc; creiem que és moral la defensa, immoral l'opressió, tant en els homes com en els pobles». Si les idees preconcebudes, els universals, il·luminen el camí dels nacionalistes, existeix el perill que no sigui tinguda en compte la realitat. I això, si arriba, és injust i immoral. D'altra banda, anteposar les idees als homes no és humanisme; n'és partir de l'home concret, tenir-lo sempre present; i, les idees, sempre d'acord amb el que és just, anar-les confrontant amb les situacions concretes. No, certament, per tal de renunciar-hi quan la situació s'advera injusta —tal com no hi va renunciar Sòcrates— sinó per garantir que un nacionalisme legítim, just («l'únic que mereix aquest nom», que és «una idea generosa, lliberal, igualitària: és simplement la declaració dels “drets dels pobles”, contrapartida lògica de la declaració de 1789») no se'ns arribi a convertir en imperialisme, «un sistema tallat a mesura dels egoismes de cada nació». Aquí, en l'anàlisi de la situació real i en l'exigència moral de justícia, hi ha l'arrel de la indignada resposta de Nicolau, que ja ha estat recordada («Ni il·lusos ni derrotistes», el 20 d'octubre de 1922), a la conferència d'Eugeni d'Ors a Castelló d'Empúries. Com que els dos dedicats a destriar entre nacionalisme i imperialisme són de gener de 1923, la connexió de la reflexió en ells de Nicolau amb l'imperialisme d'Ors s'imposa, a més de per coherència, per proximitat cronològica.

La mateixa adherència a la realitat que fa estar Nicolau alerta davant d'imperialismes i dogmes el manté lluny de la idealització dels clàssics. No cal dubtar que ell sabia bé, a fons, el grec i el llatí; ni que considerava fonamental que la gent, els catalans, llegissin els clàssics grecs i romans. D'això no en derivava la idea, ell, que calia que tothom sabés grec i llatí, ni se'n servia com a excusa per a reduir a cap dogma la varietat aclaparant de la literatura clàssica, el llegat de la cultura antiga. Entenia més aviat que la Fundació Bernat Metge podia fer que els catalans llegissin els clàssics antics «perquè la nostra gent no sap ni sabrà grec ni llatí» i la col·lecció els els oferia en català. És a dir, en celebrava la tasca de traducció, d'incorporació al català, i, de bell nou atent a la realitat, era crític amb les preteses edicions del text original, grec o llatí; creia que la pretensió d'establir el text original era estirar el braç més que la màniga, en el sentit que no veia enlloc professionals preparats per a aquesta feina, i pensava que més valia la modèstia d'admetre-ho i renunciar-hi que no la infatuació d'oferir-ho sense poder-ho fer. Aquesta modèstia, creia que no estava renyida amb l'aspiració a fer ben feta la feina que es podia fer bé i era més immediatament útil, la de traduir.

Arribar a un punt no significa que s'hi pugui estar, ja ara mateix. Només prendre consciència de la distància que cal recórrer, del camí que cal seguir, pot fer possible arribar-hi. No la pretensió que ja hi som. Això advertia Nicolau. De la mateixa manera, els clàssics no són infal·libles ni monolítics, entenia; que no cal acceptar-los i prou perquè són clàssics sinó llegir-los amb atenció, sempre «amb esperit crític, destriant què ens convé i què ens pot fer mal». Val a dir, Nicolau era crític amb tots els que, com Eugeni d'Ors, a penes si sabien o no sabien el grec ni el llatí però s'afanyaven a prendre i a proposar l'antiguitat clàssica com a ideal de perfecció immutable, com a justificació d'un ideari que, de la bellesa a la política, calia implantar arbitràriament, com un dictat o un dogma. Ell destriava, i veia en moltes coses de l'antiguitat models perillosos, que calia no seguir. Així, principalment, pel que fa a la romanitat, que en deien aleshores. La romanitat de fet mai no ha existit, ni aleshores ni ara, però llavors, que era molt de moda parlar-ne, venia a ser la idea de Roma que havien anat dibuixant i perfilant, unilateralment i abusiva, una sèrie de forces regressives i imperialistes, des de l'Església de Roma fins als feixistes italians. L'article de Nicolau que s'hi refereix més exhaustivament i contundent sortí el diumenge 9 d'octubre de 1927 i s'intitula «El nostre romanisme». Ara que, en general, tot al llarg dels articles de Nicolau sovintegen les crítiques a la política intervencionista del Vaticà i a la moral i a la ideologia del feixisme italià.

«El nostre romanisme» té una arrencada irònica, i se les carrega Costa i Llobera. Què vol dir que siguem romans? Amb quina raó tothom se n'omple la boca? El fet és que la nostra història, cert, comença amb l'arribada d'Escipió a Empúries, el 218 aC., però els romans van fer aquí el mateix que arreu on van establir-se: «van assimilar, van “digerir”, si no us desplaue el mot, la nostra terra i totes les altres de llur imperi occidental». I això, rebla Nicolau, «no ens autoritza, tanmateix, a proclamar-nos “hereus de Roma per la sang, pel geni” ni ens força a l'apoteosi de l'esperit romà»³⁷. Si en portem, de sang romana, conjectura Nicolau que deu ser la dels esclaus. Una sang que més valdria no reivindicar. En l'argumentació ara arriba el salt: «no parlo precisament per Catalunya, sinó per tots els pobles romans. L'esperit romà del feixisme no és altra cosa que l'esperit d'esclavitud. I la subjecció de la llibertat de l'individu, i la llei no consentida, sinó imposada (“quod principi placuit...”), i la divinització de l'Estat i de tots els Calígules, Nerons i Heliogàbals que l'encarnen: tot això és romà, molt romà, massa romà. Bé, doncs, si per dret de sang com a descendents d'esclaus i de fills d'esclaus ens pertoca part d'aquesta herència, en comptes de reivindicar-la,

37. Es tracta del vers tretzè del poema «A Horaci» inicial de les *Horacianes* (1906).

renunciem-la. Més val ésser descamisat que dur camisa negra. D'aquest romanisme sols en duem l'esquena assenyalada. Si els principis romans són immorals, no perquè ens hagin fet néixer hem d'acceptar-los per norma».

Aquesta seva crítica de l'imperialisme romà no implica un retret irracional a tot el llegat romà. No vol dir que Lucreci deixi de ser el nostre contemporani per les inquietuds que, en la lectura del seu poema, Nicolau hi trobava. Ell, recordem-ho, parlava de «destriar» i d'acostar-nos als antics amb esperit crític. Ben cert, però, que la manera com els feixistes italians s'emmirallaven en l'imperi de Roma el treia de polleguera; les retòriques de la romanitat l'exasperaven per gratuïtes i grandiloqüents i el cèlebre poema de Costa i Llobera, que és el que té més a prop que li recordi tots els qui es proclamen entusiàsticament, sense esperit crític, fills de Roma, se les acaba carregant.

El món clàssic és un referent. Tant de bo tenir els autors clàssics ben traduïts i que la gent els llegeixi. Però críticament. No res d'acceptar-los perquè són clàssics. De fet, «El nostre romanisme» lliga amb «El xiscle de l'oreneta». El passat, cal conèixer-lo, considerar-lo pensant en el present, perquè «l'esquelet moral de l'home» continua essent el mateix. Però el passat no ens determina. En l'exercici de la nostra llibertat, en funció del nostre criteri, hem de poder triar què n'imitem i què en rebutgem. La gràcia dels clàssics és l'ajut que representen com a referent, sempre, quan són seguits i quan no ho són; i que, com a referent que són, exerciten en el judici, en el sentit que el poden fer ponderat, més fonamentat i equilibrat; més just.

El sol fet de parlar una llengua que ve del llatí —i de reconèixer tants d'aspectes de la nostra cultura que remunten als romans—, és clar que no ens ha de fer feixistes ni de convertir-nos en cap mena d'entusiastes de l'imperialisme romà, de la manca de llibertat que el caracteritzà. De la mateixa manera que podem, críticament, no identificar-nos amb aquest model o referent, podem trobar en l'antiguitat, també críticament, tot de referents a seguir, com hem vist que Nicolau, que rebutjava l'imperialisme romà, els trobava en Sòcrates i amb altres. I també referents des d'un punt de vista més específicament polític. En general, Nicolau prefereix la contraposició de grecs i romans des de l'òptica de la moral, però sovint ofereix en els seus articles signes inequívocs de preferir les ciutats a la uniformitat dels imperis. I aquests signes, que s'integren en una visió de la història que articula unes concepcions polítiques determinades, dibuixen una nostàlgia de la ciutat grega, de la *polis* —i particularment de la ciutat que en el pensament europeu ha presentat com a model, si no, sempre, de democràcia, sí, nítidament, d'aspiració a la democràcia: Atenes.

El discurs, tal com se'ns ofereix, coherent, a *La lliçó de la dictadura*, que conté una descripció i crítica dels règims polítics al costat d'un panorama de l'evolució històrica de les formes de govern, ens situa en un plantejament general, ençà i enllà de Grècia i Roma. «La societat filla de l'eixamplament tribal conserva, en la persona del rei, l'autocràcia del patriarca; la que és filla de l'aplec d'homes lligats pel vincle d'interessos comuns —la ciutat— és d'organització democràtica». Així distingeix, amb un tall net, en un capítol preliminar escrit expressament per al llibre³⁸. Hi explica a continuació que tant l'antiguitat clàssica, des d'Alexandre i els seus epígons —que, hereus del despotisme oriental, el llegaren als emperadors romans—, com l'antiguitat bíblica, en què els hebreus, entestats a tenir un rei, desoïren les paraules de Samuel, inicien una tradició, monàrquica, que conflueix en els reis carolingis i, ells «consagrats per l'Església», en ells reneix l'imperi. Només les ciutats —algunes, almenys: «les grans ciutats marítimes»— «esdevenen repúbliques poderoses que sovint calciguen la testa ungida dels monarques». Aquestes ciutats, a finals de l'Edat Mitjana, determinen el que Nicolau denomina «monarquia paccionada», exemples de la qual són Catalunya i Anglaterra. No costa veure que les *poleis* gregues, i Atenes en concret, són l'antecedent d'aquestes ciutats que reinicien la via democràtica, de cara a la contemporaneïtat.

Tampoc aquest model, però, és assumit ni proposat sense anàlisi, sense crítica. Perquè la ciutat, des de les clàssiques, sol ser governada per les famílies més influents —duu en les entranyes l'oligarquia. Segons Nicolau el problema és la sobirania, qui l'exerceix; perquè «la restricció molt gran dels drets de sobirania pot convertir de fet una democràcia en oligarquia», i «aquesta», diu, «és la situació de les anomenades “democràcies antigues”». Enlloc no es fa Nicolau il·lusions sobre la democràcia atenesa, doncs, però Atenes, a desgrat dels problemes polítics reals que la sacsejaren, i que cal no oblidar, i dels que presenta per a una valoració política democràtica des de l'òptica contemporània, és un referent positiu, per a Nicolau, davant de Roma. Perquè respon al model de ciutat i perquè d'alguna manera és una democràcia, en el sentit que va assolir un funcionament polític democràtic i que tenim clarament testimoniada l'aspiració, en ella, a la llibertat i a la igualtat dels ciutadans que són condició de la democràcia.

38. *Lliçó*, pp. 32-33. Es tracta de les pàgines de l'11 a la 15 («La lliçó de la dictadura», com el títol del llibre) i de les pàgines de la 23 a la 39 (que intercalen entre els articles «Místics, no» i «Liberalisme integral», publicats a *La Publicitat* els dies 17 d'octubre i 1 de novembre de 1928, dos capítols nous, «Del parlamentarisme» i «De la democràcia i de l'autocràcia»). Tot plegat fa la primera part del llibre («Crisi de llibertat»).

En el fons, de bell nou, la raó del tall, en general, entre Roma i Atenes és d'ordre cultural, moral. En l'article sobre les *Obres socràtiques menors* traduïdes per Riba (31 de març de 1925) contraposa la Roma de Cató, «on l'esclau és una eina», a l'Atenes de Plató, «on l'esclau és un home». Anys després, el 2 de novembre de 1927, en l'article «Entorn del vell Cató», sobre l'*Agricolia* traduïda per Salvador Galmés, exposa que «Cató s'enriquia amb préstecs sobre nòlits i amb compravenda d'esclaus» i que «no descurava tampoc les rendes del conreu i de la ramaderia, que havien mantingut, junt amb la rapinya militar, les velles famílies romanes», cosa que explica, a parer de Nicolau, que fos «un tradicionalista ferreny» el nom del qual «ha esdevingut un tòpic en parlar del duel a mort amb Cartago i de la resistència dels vells romans contra la invasió de la cultura hel·lènica» —tot al contrari de Lucreci. Si Cató amb aquests trets exemplifica el caràcter de Roma, és clar, d'una banda, que els vicis polítics de l'imperi tenen arrels morals, profundes, en la Roma republicana (la cronologia admesa de Marc Porci Cató és del 234 al 149 aC.; la de Lucreci d'aproximadament el 95 a aproximadament el 55 aC; Octavi és proclamat August el 27 aC). D'altra banda, també ho és que aquest caràcter romà, el que perdura en l'Imperi havent rebut, com hem vist, l'herència del despotisme oriental per mitjà d'Alexandre i els seus epígons, és del tot diferent del caràcter atenès. Nicolau es refereix també al consell de Cató de vendre tot allò que no serveix, inclosos «esclau vell, esclau malaltís, i qualsevol altra cosa sobrera», i s'exclama «Voleu res de més típicament romà!» Així, finalment contraposa l'actitud de Cató a la de la mestressa de l'*Econòmic* de Xenofont, que «cura personalment dels esclaus malalts». Per concloure «És per això, diria un feixista, que Atenes caigué sota el jou de Roma».

L'*Econòmic* era una de les obres de Xenofont traduïdes per Riba que Nicolau havia comentat en l'article del 31 de març de 1925. En aquell article ja havia estat prou explícit sobre la diferència entre Roma i Atenes, en termes que podrien semblar més generals, culturals, però que ell presenta des d'una perspectiva moral: «Tota una concepció moral separa aquells dos pobles: l'un, format en l'escola sanguinària de la guerra; l'altre, en l'ambient ennoblidor de l'art i la filosofia».

Alhora, aquesta separació entre ciutat i imperi, entre democràcia i autocràcia, que té les arrels clàssiques que hem vist, dóna a Nicolau el fonament, el marc, de la diferenciació, constant al llarg dels seus articles, entre nació i estat. Des de la seva òptica, Nicolau constata que, històricament, l'estat, unificador, ha destruït les nacions, en el sentit que les ha suplantat, que s'ha apropiat d'allò que és específicament nacional, i no estatal. Perquè «de la nació són totes les coses espirituals, de l'Estat els serveis públics». Nicolau

expressa, és clar, un anhel, una aspiració. Prou sap que això no és així, en la realitat. Però creu que és precisament perquè això no és així i l'estat s'ha ensenyorit de continguts que són en justícia de la nació que les coses van com van, que hi ha els problemes que hi ha. «Quan l'Estat es desentengui de totes les altres activitats espirituals, quan respecte d'elles sigui només l'assegurador del lliure desplegament de cada ciutadà, s'haurà realitzat, àdhuc en els Estats plurinacionals, la separació de la nació i de l'Estat. Aleshores serà possible, i àdhuc beneficiós, la tornada als Estats plurinacionals; aleshores, i només aleshores, hom deixarà de veure com una utopia l'Estat universal»³⁹.

Cal reiniciar el procés en virtut del qual les ciutats, en l'origen de les democràcies occidentals —Catalunya o Anglaterra—, arribaren, des de la identitat respectada, a un pacte amb els monarques —el que hem vist que anomenava «monarquia paccionada»—; a integrar-se, voluntàriament i respectat el caràcter de cada una, en una unitat política superior. Una unitat —l'estat, avui— que hauria de garantir «els serveis públics» —les carreteres romanes, per entendre'ns; les comunicacions, la pau— sense interferir en el que Nicolau anomena «les coses espirituals» —el caràcter de cada ciutat, de cada nació. En la seva concepció, Barcelona, la ciutat dels catalans, era el cor de la nació quasi com l'antiga Atenes havia estat la ciutat i el seu territori.

Conscient de la distància que ens separa dels clàssics grecs i romans, Nicolau defensa, doncs, la necessitat de conèixer-los perquè entén que una ideologia a l'altura del seu temps, justa i entronitzadora de la llibertat —dels homes i dels pobles—, s'ha de construir, com ell prova de fer-ho, en diàleg amb el llegat clàssic —si se li vol donar fonament i profunditat; si se la vol eficaç. Sense prejudicis ni servilisme sinó críticament, destriant allò que pugui convenir i allò que no, ara i aquí. Però sense mai prescindir-ne: l'humanisme real, tenir en compte l'home, no reduir-lo a la condició de cosa, postula l'humanisme ideal —el que ens recorda que l'esquelet moral de l'home no ha canviat des de l'antiguitat clàssica, quan fou constituït tal com és encara.

39. *La Publicitat* 19-II-1929 = *Lliçó*, pp. 84-85.